

Studije

Prethodno priopćenje UDK 165.822(045)Archer, M.

doi: [10.21464/f43407](https://doi.org/10.21464/f43407)

Primljeno 12. 7. 2023.

Miroslav Mihetec¹, Krešimir Žažar²

¹ Remete 34, HR-10000 Zagreb

² Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

¹ miroslav.mihetec1@gmail.com, ² kzazar@ffzg.unizg.hr

Sociologijska teorija Margaret Archer¹

Epistemološki temelji, konceptualne kategorije, kritičke objeckije i aplikativne perspektive

Sažetak

Temeljna je intencija rada secirati konceptualne niti teorijske pozicije britanske sociologinje Margaret Archer. U početnoj sekvenci rada predstavlja se širi kontekst znanstvenofilozofijskog gledišta kritičkog realizma te izvorišta Archerina razumijevanja epistemologije društvenosti. Kroz središnji dio rada tematiziraju se njezine krucijalne konceptualne kategorije vezane uz analitički dualizam, realističku teoriju društva odnosno morfogenetički/morfostatički pristup. Nastavak donosi osvrt na novije tendencije u razradi Archerine pozicije, ponajprije relacionalnu sociologiju, primjere primjene morfogenetičkog/morfostatičkog pristupa pri analizi konkretnih empirijskih fenomena te kritičke opservacije upućene njezinom epistemološko-teorijskom gledištu. Naposljetku, konstatira se kako Archerina sociologijska teorija ne reprezentira svrhu samoj sebi već predstavlja set konceptualnih alata itekako podesan za proučavanje transformacijskih procesa recentnoga hrvatskog društva.

Ključne riječi

Margaret Archer, kritički realizam, analitički dualizam, morfogenetički/morfostatički pristup, relacionalna sociologija, heuristički potencijal

1. Uvod

Recepcija sociološke teorije Margaret Archer u okvirima hrvatske sociološke zajednice obrnuto je proporcionalna tragu koji je kritički realizam Margaret Archer urezao i još uvijek ostavlja u širim međunarodnim krugovima. Una-

1

Tekst rada temelji se na diplomskom radu »Morfogenetički pristup – središnji koncepti, kritike i perspektive sociologije Margaret Archer« Miroslava Miheteca pod mentorstvom

dr. sc. Krešimira Žažara obranjenog na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

toč tome što je od 1980-ih naovamo objavila niz utjecajnih publikacija koje su pak inicirale vibrantne teorijske debate te rezultirale nizom empirijskih studija fundiranim na Archerinoj poziciji, ne postoji niti jedan prijevod Archerina djela na hrvatskom jeziku, nije moguće pronaći refleksiju o Archerinoj sociološkoj teoriji, a isto je tako izazovan zadatak uopće pronaći reference na njezine publikacije. Bez potpunijeg empirijskog istraživanja ne možemo decidirano tvrditi već samo nagađati o razlozima ove svojevrsne »arhero-ignorancije« unutar sociološke zajednice u Hrvatskoj. Izgledan razlog jest generalna ateorijska tendencija i usmjerenost na teorijski slabašno fundirana empirijska istraživanja unatrag nekoliko desetljeća uslijed kojih se razina problematike kojom se bavi Archer ne percipira bitnom. No, ako i pretpostavka o eminentno ateorijskom profilu sociologije u Hrvatskoj (a vjerojatno) stoji, teorije pojedinih autora, primjerice Bourdieua ili Giddensa, s kojima je Archer u žustroj debati, ipak dobivaju prostora. Dodatno se stoga može pretpostaviti da je djelomičan razlog ispuštanja Archer izvan radara nepoznavanje ili nedostatan razumijevanje filozofijsko-znanstvene pozicije kritičkog realizma te prilična apstraktnost konceptualnog instrumentarija koje uvodi. Ostavljajući po strani takve pretpostavke, ovaj rad nastoji makar djelomično popraviti relaciju Archer – hrvatska sociologija, i to ponajprije na sljedeće načine: (1) predstaviti intelektualna izvorišta, ključne postavke i središnje koncepcije sociološke teorije Margaret Archer; (2) ukazati na konkretne aplikacije Archerinih teorijskih shema pri empirijskim istraživanjima; (3) osvrnuti se na upućene joj kritičke objekcije, ali i na daljnje artikulacije njezinih ideja; (4) sugerirati da njezin teorijski korpus sadrži itekako praktične konceptualne alate podesne za istraživanje suvremenoga hrvatskog društva. Najvećim dijelom postavljeni ciljevi kongruentni su s kompozicijom ove rasprave.

2. Filozofska polazišta: utjecaji, razmatranja i koncepcije

2.1. Utjecajni autori: Bhaskar, Lockwood i Buckley

Izgradnja realističke teorije društva ili morfogenetičkog pristupa utemeljena je na konceptima i razumijevanjima koje Archer preuzima od drugih filozofa ili sociologa. Ovi koncepti i razumijevanja čine Archerina filozofska polazišta, koja će biti od velike važnosti: prvo, zato što zauzimanjem određene pozicije Archer samu sebe odjeljuje (često na eksplicitan način, isticanjem njihovih manjkavosti) od gledišta koja kritizira te drugo, zato što zauzimanjem određenih stajališta te odjeljivanjem od drugih određuje središte svojega zanimanja i proučavanja.

2.1.1. Roy Bhaskar i kritički realizam

Archerino promišljanje *društvenog* te način na koji pristupa i razumije društveno u znanstvenom diskursu pod velikim je utjecajem Royja Bhaskara, filozofa realizma koji osniva vlastiti skup koncepata za razumijevanje znanstvene spoznaje – kritičkog realizma (engl. *critical realism*), pojma čiji korijen neki autori prepoznaju u perspektivi Thorsteina Veblena (Pavić 2020: 41–42). Kritički realizam označava filozofiju znanosti koja objedinjuje, s jedne strane ontološki realizam (engl. *ontological realism*) – stvarnost objektivno postoji bez obzira na to je li netko svjestan njezina postojanja – te rasudne racionalnosti (engl. *judgemental rationality*) s druge, koja podrazumijeva mogućnost javnog raspravljanja o tvrdnjama te na taj način otkrivanje dobrih i loših stra-

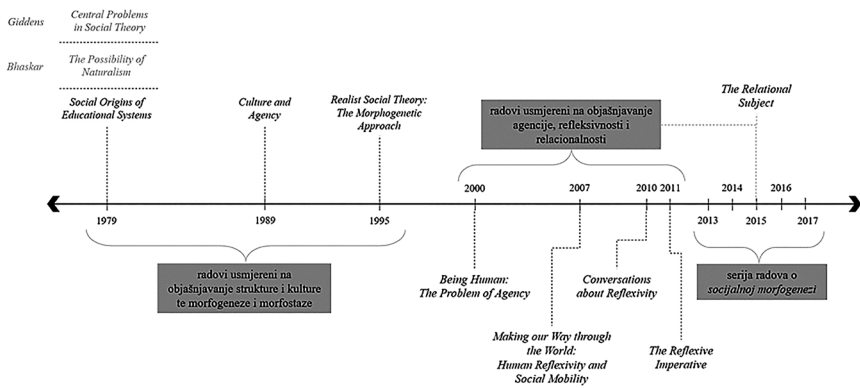
na svake od tvrdnji (Archer 1998: 194; Archer, Collier i Porpora 2004: 1–2). Prvo označava kako je razumijevanje empirijskoga kao jedino postojećeg pogrešno (engl. *epistemic fallacy*), a drugo pak odbacuje razumijevanje svijeta kao konstruiranog od strane pojedinca samog (Fletcher 2017: 182). Kritički realizam stoga naglašava spoznavanje okoline teorijama do kojih se dolazi objašnjenjem i kauzalnom analizom (Fletcher 2017: 182). Valja naglasiti kako Bhaskar razlikuje tri domene stvarnosti: (1) empirijsku (engl. *the empirical*) – empirijski dohvatljivu i spoznatljivu; (2) iskustvenu (engl. *the actual*) – onoga što se događa u vremenu i prostoru (tj. događaji) te (3) realnu (engl. *the real*) – svega onoga što u stvarnosti jest (tj. mehanizmi; Bhaskar 2008: 2). Po Bhaskaru, istraživanje započinje određivanjem koncepata koji se zamjećuju (engl. *observable events*), na što se nastavlja oblikovanje metodologije kojom se ove koncepte smješta u mehanizme u kojima isti međudjeluju, što rezultira oblikovanjem teorije namijenjene za objašnjavanje pojedinih pojavnosti putem mehanizama ili sažeto u shemu: »socijalna ontologija → eksplanatorna metodologija → praktična socijalna teorija« (Archer 1998: 194).

2.1.2. David Lockwood i dualistička ontologija socijalne integracije

Drugi značajan utjecaj na Archerin opus sačinjava Lockwoodov rad, a moguće ga je sažeti u dualističkoj ontologiji socijalne integracije i integracije sustava (King 1999; Zeuner 1999; Archer 1996; Archer 2013b) te u razdvajanju »socijalnog i sistemskog« (Archer 1996: 697). Utjecaj ovih dviju formulacija ogledaju se u tome što je naglasak na razdvajanju socijalnog i sistemskog odnosno zasebno analitičko promatranje ovih dvaju elemenata, što Archer kasnije preuzima u kritici Giddensove ontologije dualiteta strukture i agencije. Dodatan utjecaj vidljiv je u kombiniranju elemenata socijalne integracije i integracije sustava jer ovo za posljedicu ima usredotočenje Archer na promatranje odnosa agencije (socijalna integracija) i strukture (integracija sustava).

2.1.3. Walter Buckley – morfogeneza i morfostaza

Naposljetku, Archer svoj teorijski pristup uglavljuje i u radu Buckleyja, konkretno u distinkciji između pojmova morfogeneze i morfostaze, idejama: »varijetnosti po sustavu, tenzije u sustavu te transakcijskih procesa razmjene, pregovaranja i ‘cjenkanja’ [engl. *bargaining*]« (Buckley 1967: 160; prema Zeuner 1999: 83) te njegovu shvaćanju pojma sociokulturalne integracije (engl. *socio-cultural integration*). Značenje distinkcije između promjene i reprodukcije sustava od očite je važnosti, budući da će mehanizmi koje Archer predlaže u svojim djelima te njezina usredotočenost na objašnjavanje razloga zbog kojih dolazi do različitog ishoda u svakom od njih proizlaziti upravo iz Buckleyjeve razrade ovih pojmova, kao i raspored te odnos točaka u vremenu (T1, T2, T3) unutar svakog od mehanizama, vidljiv u Buckleyjevim morfogenetičkim ciklusima iz njegovih kibernetičkih istraživanja (Vandenberghe 2005: 229). No, Buckleyjev opus doći će do izražaja i u Archerinim kasnijim radovima u kojima je posvećena približavanju razumijevanja agencije, upravo u razradi koncepta refleksivnosti te ranije navedenim Buckleyjevim idejama. Na kraju, pridavanje važnosti socijalnom i kulturnom u sociokulturalnoj integraciji od strane Buckleyja, Archer prepoznaje kao veliku prednost u usporedbi s prenaplašavanjem ijednog od dvaju elemenata zasebno (Archer 1996: 274).

Slika 1: Prikaz odabranih radova iz opusa Margaret Archer kroz vrijeme (izvor: autori)

2.2. Sociološke koncepcije: struktura, kultura i agencija (SAC)

Ako promotrimo što Archer preuzima od svojih prethodnika, moguće je okrupnjavanjem navedenih elemenata odrediti sljedeće točke interesa: uglavljivanje teorijskog pristupa u objašnjavanju odnosa strukture i agencije te zasebna analiza istih, fokus na objašnjavanje društvene promjene i društvene reprodukcije te kada i kojim putem do koje dolazi, primjena kritičkog realizma u ishodovanju teorije društva (određivanjem vlastitog razumijevanja društva) te preko odabira metodologije do konačne razrade vlastite teorije kojom namjerava ocrtati mehanizme koji dovode do morfostaze ili morfogeneze.

2.2.1. Analitički dualizam Margaret Archer

Upotreba kritičkog realizma u znanosti započinje oblikovanjem vlastite ontologije društva – razumijevanja svih fenomena, odnosa i odnosa između njih. Njezin prvi korak u ovom smjeru formacija je analitičkog dualizma (engl. *analytical dualism*). Analitički dualizam označava razumijevanje *strukture* i *agencije* kao zasebnih koncepata koji se mogu razdvojiti te odrediti i analizirati odvojeno, istodobno naglašavajući kako se priznaje njihova visoka međupovezanost (Archer 1996). Ovakvo razumijevanje Archer razlikuje od »filozofskog dualizma« (engl. *philosophical dualism*), što znači da struktura i agencija nisu nepovezani, već da ih je moguće analitički razdvojiti i teorijski proučavati (Archer 1996: xvi). Njihovu međupovezanost Archer određuje dvjema pretpostavkama: *ontološkim realizmom* (engl. *ontological realism*) te *epistemičkim relativizmom* (engl. *epistemic relativism*). Prva pozicija zagovara premošćivanje jaza između agencije i strukture shvaćajući njihov odnos kao vremenski i kontekstualno obilježen (Bates 2006; Archer 1998), a s druge strane pretpostavke epistemičkog relativizma (engl. *epistemic relativism*), koji označava »socijalnu i historijsku uvjetovanost naših sudova« (Archer *et al.* 2004: 3–4). Na temelju opisane ontologije, realisti se, zajedno s Archer, zauzimaju za pristup proučavanju koji pretpostavlja *neovisnost* strukture i agencije te istovremeni *odnos* jednog i drugog. Dakle, u svakom specifičnom kontekstu u kojem se nalaze agenti, moguće je identificirati strukturu s kojom oni međudjeluju, koja je njima pretpostavljena, no koja također ne postoji bez njih (Pavić 2020). Agenti se u nju smještaju i s obzirom na nju djeluju. Ova perspektiva omogućuje shvaćanje međupovezanosti i zasebnosti

u isto vrijeme te razumijevanje reprodukcije i/ili promjene, a svaki element ove veze moguće je odrediti u specifičnom temporalnom kontekstu (Bates 2006). Ukratko, struktura i agencija »različite su vrste emergentnih entiteta« (Bhaskar 1989; prema Archer, Morgan 2020: 184).

2.2.2. Pojam agencije

Prvi dio *analitičkog dualizma* čini *agencija* koja prema Archer označava stratificiranu – »s različitim svojstvima i snagama koje izranjaju [engl. *emerging*] na različitim razinama te od ovih ne [proizlaze] sva iz sociokulturalnih odnosa« (Archer, 2004: 93) – pluralnost – »upotreba u jedini, tj. referiranje na agenta, označava kolektiv ili skupinu« (Archer 2004: 261) – agenata – svi članovi društva koji »zauzima[ju] poziciju u društvenoj distribuciji oskudnih resursa« (Archer 2004: 261). Ovakvo razumijevanje agencije Archer razlaže u modelu razvoja stratificiranog društvenog bića (engl. *social being*), odnosno razvoja društvenog identiteta (engl. *social identity*) pojedinca u tri faze:

»(1) Kako društvo utječe na čovjekovo jastvo, tj. razvoj *primarne agencije*. (2) Kako primarni agenti kolektivno transformiraju same sebe želeći transformirati društvo, tj. razvoj *korporativne agencije*. (3) Kako društvena reprodukcija ili transformacija utječe na trenutni raspored uloga te na taj način i dostupne potencijalne društvene identitete, tj. na razvoj *društvenih aktera*. Dodatno uz ovaj *razvojni* prikaz, koji nas dovodi samo do zrelosti, model *cjeloživotnog* razvoja treba se baviti dijalektičnim odnosima između društvenog identiteta te osobnog identiteta, koji služe nadziranju naših posljedinih obvezivanja te praksama u društvu.« (Archer 2004: 260)

Ova transformacija od primarne agencije (engl. *primary agency*) do korporativne agencije (engl. *corporate agency*) u biti označava transformaciju agenta iz pozicije iz koje ne može djelovati svojom voljom ili je ostvariti do pozicije u kojoj se može »organizirati za svoja strateška nastojanja« u »strukturalnom i kulturalnom modeliranju« (engl. *structural or cultural modelling*; Archer 1995: 258–259). Po Archer, razumijevanje agencije može se sažeti u sljedeće izjave: svi agenti nemaju iste mogućnosti, tj. postoje *primarni agenti* (djeluju unutar sociokulturalnog sustava, izmjenjuju okolinu u kojoj korporativni agenti djeluju te uspostavljaju atomističku reakciju, nekoordinirano uspojedno djelovanje ili asocijacijsku interakciju, proizvodeći agregatne efekte) i *korporativni agenti* (utječu na sociokulturalni sustav, izmjenjuju kontekst u kojem primarni agenti žive te interakcijom generiraju emergentna svojstva). Primarni i korporativni agenti u stalnoj su interakciji u kojoj se koriste znanjima prikupljenima u prošlim interakcijama te jedni drugima omogućuju ili onemogućuju interakciju. Elaboracija društvene agencije označava sužavanje kategorije primarnih agenata. Archer iz ovoga zaključuje:

»Društvena promjena rezultanta je agregatnih efekata proizvedenih od primarnih agenata u konjunkciji s emergentnim svojstvima koje generiraju korporativni agenti te stoga ne odgovaraju onome što itko želi.« (Archer 1995: 265)

2.2.3. Pojam strukture

Drugi dio *analitičkog dualizma* čini *struktura* kao svojevrsni objektivno postojeći okvir koji na agenciju vrši kauzalne utjecaje (Archer 2007: 9–10), a opisuje se u vidu »ograničenja i omogućavanja ili raspored interesa koji pomažu oblikovati 'projekte' za akciju« (Archer 2007: 55). Strukturu stoga treba razumjeti kao građu, kao »dijelove« društva u koje su »ljudi« smješteni, koja je u svakom trenutku analitički odvojiva od samih ljudi odnosno agencije. Kauzalni utjecaj strukture vidljiv je u djelovanju agenata i aktera, u njihovu

prepoznavanju i uzimanju u obzir strukture, dakle, ograničenja i mogućnosti koje ona postavlja i donosi, u njihovim razlaganjima vlastitih djelovanja i ponašanja. No, agenti ne moraju biti svjesni cjelokupnog konteksta u koji su uklopljeni. Drugim riječima, društvena okolina postoji bez obzira na to jesu li agenti svjesni njezine građe ili tome nije tako. Uzevši ovo u obzir, Archer ističe da »ne postoji nestrukturirano društvo« (Archer 2007: 58).

2.2.4. Pojam kulture

Istraživanje odnosa strukture i agencije pogrešno je bez razumijevanja *kulture* te prepoznavanja njezine uloge u odnosu između triju navedenih koncepata, koju primarno određuje međuodnos s pojmovima strukture i agencije čineći tako Archerinu »vreću« potpunom (engl. SAC[k] – *structure-agency-culture*; Archer, Morgan 2020). Analitički dualizam omogućuje ne samo razdvajanje strukture i agencije, već prije svega i promatranje kulture u ovom međuodnosu. Time se izbjegava zamka stapanja strukture i kulture u jedan pojam kojim se pojedini istraživači (primjerice, Foucault, Habermas ili Bauman) odmiču od mogućnosti zasebne analize i međuodnosa dvaju pojmova (Archer 1995: 324). Međuodnos strukture i agencije nemoguć je bez kulture budući da su agenti prije svojega djelovanja već dio strukture i kulture koji na njih vrše kauzalne utjecaje. Stoga se promatranje ovih koncepata provodi usredotočivanjem na njihov odnos u ciklusima kroz *vrijeme* (Archer, Morgan 2020: 191). Kultura ne označava, protivno određenim koncepcijama u antropologiji, svođenje na postojanje sveopće povezanosti, ujedinjenosti i konzistentnosti simbola (»mit o kulturalnoj integraciji«, engl. *myth of cultural integration*), već označava supostojanje dvaju pojmova – logičke konzistentnosti (engl. *logical consistency*) i kauzalnog konsenzusa (engl. *causal consensus*). Ova dva pojma određuju razumijevanje kulturalnih entiteta. Svaki kod, simbol ili ini kulturalni entitet supostoji s ostalima te ih je korištenjem Lockwoodova razdvajanja na »dijelove« i »ljude« moguće razumjeti kao pojmove koji su ili povezani, odnosno poklapaju se i dosljedno su održani u shemi »x je istovjetan y«, ili su različiti kao u shemi »x je različit od y«. Drugo razumijevanje obuhvaća međusobni utjecaj određenih ideja na druge ideje: »stupanj kulturalne uniformnosti izazvan postavljanjem ideja jednog dijela ljudi na druge preko cijelog raspona povezanih tehnika – manipulacije, mistifikacije, legitimacije, naturalizacije, uvjeravanja i argumenata« (Archer 1996: xviii). Jednostavnije, kultura je sveukupnost supostojanja različitih ideja u društvu te odnosa između ideja i odnosa ideja u međuigrri strukture i agencije.

2.3. Kritika teorija stapanja

Kritike djela koje prethode Archerinim razlaganjima sastavni su dio izgradnje njezinih koncepata. Archerine kritike ogledaju se u tomu što ne priznaju striktno zauzimanje ijedne od suprotstavljenih pozicija u debati struktura – agencija, ali i njihovih kombinacija koje ne korespondiraju analitičkom dualizmu. Archer pozicije koje naginju bilo jednom polu u struktura – agencija dihotomiji ili pak zagovaranju njihove kombinacije naziva pozicijama *stapanja* (engl. *conflation*). Zagovornici teorija stapanja zauzetoj poziciji pripisuju umjetno uvećan značaj te tako svojem okviru onemogućuju prikladno i sveobuhvatno objašnjavanje fenomena. Drugim riječima, *stapaju* sav značaj razumijevanja odnosa strukture i agencije ili u strukturu ili u agenciju. Archer distingvira tri oblika pogreške stapanja: *uzlazno stapanje* (engl. *upward con-*

flation), *centralno stapanje* (engl. *central conflation*) i *silazno stapanje* (engl. *downward conflation*; prijevodi preuzeti iz Pavić 2020: 37). Uzlazno stapanje, prema Archer, zastupaju Mill, Weber, pripadnici austrijske ekonomske škole, simbolički interakcionisti, konstruktivisti, fenomenolozi i etnometodolozi, a ono označava favoriziranje agencije nad strukturom uz istovremeno negiranje relevantnosti strukture u objašnjavanju društvenih fenomena. Nasuprot tome, silazno stapanje označava davanje primata strukturi nad agencijom, pritom odbacujući agente i aktere kao predmete analize društvenih fenomena. U ovaj se tabor ubrajaju, primjerice, Marx, Durkheim i Parsons. Centralno stapanje pak označava spajanje strukture i agencije, što prema Archer ne omogućuje organiziran i upotrebljiv metodološki pogled na društvo jer briše granicu između dvaju odvojenih entiteta koji posjeduju zasebnu ontologiju kao što to rade Giddens, Bourdieu i Beck (Archer 2005: 20–24; Archer 2010b; Archer 2007; Caetano 2015; Pavić 2020).

2.3.1. Rasprava Archer – Giddens

Jaz dvaju najpoznatijih britanskih sociologa 20. stoljeća sadržan je u tenziji pojmova *dualiteta* i *dualizma*. Giddens promatra »dijelove« i »cjelinu« društva kao elemente u neprestanoj međupovezanosti, tj. agencija i struktura neprestano su u međuigri jer su agenti cijelo vrijeme svjesni situacija u kojima djeluju s obzirom na to da strukture nisu izvan aktera, već ih oni konstantno održavaju i/ili rekonstituiraju, dok im ta struktura u isto vrijeme omogućuje i ograničava djelovanje.

Ovakvo shvaćanje Giddens naziva *dualitetom* – dualitetom strukture i agencije (Giddens 1979: 69–73), što je temelj razumijevanja teorije strukturacije. Dualitet strukture i agencije pretpostavlja stopljenost ovih dvaju pojavnosti u nerazmrsiv konglomerat, pretpostavljajući kako ljudsko djelovanje (agencija na razini svakodnevice) strukturira i reproducira strukturu. Ali Giddens ovu međupovezanost postavlja još i dublje, u smislu da jedan pojam ne postoji bez drugog, pa ih se stoga smatra neodvojivima, što znači kada bi se pokušalo odrediti ijedan od ovih pojmova, isto ne bi bilo moguće uslijed stalnog djelovanja agencije.

Dualizam također naglašava međupovezanost ovih pojmova, no uz bitnu razliku. Dualizam pretpostavlja zasebnost ovih dvaju pojmova – njihovo je postojanje objektivno određivo, bez obzira na to što su međupovezani i jedno bez drugog ne bi postojali (Archer 1996). Ova razlika, smatra Archer, ima ključnu metodološku posljedicu: dualizam omogućuje objektivno određivanje strukture i agencije te time otvara vrata formaciji mehanizama prema programu kritičkog realizma. Archer stoga protiv Giddensove teorije strukturacije usmjerava iscrpnu kritiku s velikim utjecajem na sociološki teoriju (Archer 2010a; Ivanković 2016). Bît je Archerine kritike metodološko ograničenje postavki koje su sadržane u teoriji strukturacije, koje ne dopušta analizu temeljito razumijevanje problematike na koju je usmjereno, već rezultira plosnatom ontologijom društva (engl. *flat ontology*; Archer 2013a: 6; Archer 2017b: 130; Archer 1995; prema Sawyer 2005: 129). Ovaj pojam autorica određuje kao tendenciju shvaćanja fenomena samo iz pozicije empirijskog istraživanja, putem izravnog ili neizravnog promatranja, što nužno »miješa asocijacije s odnosima te iste ne može razdvojiti« (Archer 2013a: 6). Archer zato odbacuje izlistavanje fenomena i empirijskih rezultata bez uključivanja istih u eksplanatorne modele (Archer 2017b: 130). Potrebno je prepoznavati kauzalne utjecaje koncepata i fenomena na različitim razinama, a što iziskuje razumijevanje stratificirane ontologije društva (engl. *stratified social ontology*; Archer, 2017a).

3. Realistička teorija društva

3.1. Morfogenetički/morfostatički pristup

Širina Archerina filozofskog okvira omogućava detaljnu analizu društvenih fenomena te je usmjerava k proučavanju društvene reprodukcije i promjene identifikacijom odredivih relevantnih koncepata strukture, kulture i agencije u međugri, koja je zapravo mehanizam slijeda različitih ciklusa kroz vrijeme. Ovo proučavanje bit će provedeno primjenom adekvatnih metodoloških alata koji bi trebali priskrbiti razumijevanje mehanizama odnosa između različitih društvenih fenomena. Iz toga proizlazi naziv Archerina eksplicitnog opisa vlastite teorije: *realistička teorija društva* (engl. *realist social theory*) ili *morfogenetički/morfostatički pristup* (M/M; engl. *morphogenetic/morphostatic approach*). Razlog tomu je taj što je »morfogenetički pristup istovremeno eksplanatorni program (metodološka nadopuna kritičkog realizma) i sredstvo objašnjavanja putanja i dinamika društvenih formacija« (Archer 2010b: 274). Počevši od osnovnog razumijevanja društvenoga, Archer utvrđuje društveno kao ono što nikomu, bez obzira na njegovo djelovanje, ne ide »niz ruku«, u smislu da je društvo ono na što se može utjecati vlastitim djelovanjem, no posljedice istog djelovanja nikada neće biti u potpunosti s očekivanim rezultatima bez obzira na nečiju društvenu moć (Archer 1995). Na ovom mjestu Archer rabi analitički dualizam identificirajući strukturu nasuprot agenciji te time premošćujući jaz između »dijelova« i »ljudi« (Archer 1995: 192). Analitički dualizam omogućava odijeljeno promatranje strukture i agencije nastojeći pružiti odgovor na pitanje: »kako uređeni društveni oblici nastaju iz agencije, kao što društvena bića nastaju u društvenim oblicima« (Archer 1995: 167). Prema autorici, društvena struktura postoji kao zaseban fenomen te vrši kauzalne utjecaje na posljedične akcije, a učinci ovih struktura proizvod su relativno trajnih emergentnih svojstava koje treba proučavati otkrivanjem njihovih analitičkih prošlosti. Ovi učinci ne mogu determinirati agente niti su agenti u potpunosti imuni od njih, već se treba usmjeriti na proučavanje njihova *međudnosa*. S obzirom na to da su struktura i agencija raspoređeni kroz vrijeme, njihova temporalnost – odnosi prethođenja i slijeda u vremenu – omogućava oblikovanje praktičnih teorija društva koje objašnjavaju odnos *prethođenja* i *posljedičnosti* integracije sustava i društvene integracije (Archer 1995: 183).

Iz ovakvoga opisa vlastite primjene analitičkog dualizma, Archer prikazuje odnos strukture i agencije na različitim razinama složenosti (Slika 2). Na je njoj ocrtan odnos systemske integracije i društvene integracije, gdje systemska integracija »proizlazi iz već postojećih institucionalnih struktura«, a socijalna integracija označava »odnose u relevantnoj populaciji«. Čitajući odozdo, na najnižoj razini vidljivo je međudjelovanje (kolektiva) primarnih agenata i društvenih pozicija koje oni zauzimaju. To se tumači na način da ne postaju korporativnim agentima (onima koji mogu djelovati u smjeru vlastitih ambicija i strategija) ako za to ne postoje povoljni uvjeti koji ovise o strukturalnim emergentnim svojstvima (engl. *structural emergent properties*) i drugim društvenim čimbenicima. Druga razina opisuje međudjelovanje individualnih aktera s ulogama koje zauzimaju. Ovdje akteri sa svojom individualnošću međudjeluju s pozicijom i zadacima te očekivanjima koja su vezana uz tu poziciju. Akteri, dakle, »poosobljuju« (engl. *personify*) pozicije. Kada akteri počnu djelovati kao korporativni agenti – udružujući se i djelujući prema svojim strategijama – oni ulaze u međudnos s društvenim institucijama te se događaju promjene na institucionalnoj razini (promjene koje možda neće

imati planirani učinak, uzimajući u obzir i druge agente). Na »najvišoj« razini dijelovi društvenog sustava – različite strukture – međudjeluju s ukupnošću nižih razina društvene integracije i prošlih međudjelovanja, posebice korporativnim agentima (Archer 1995: 186–189).

SISTEMSKA INTEGRACIJA		DRUŠTVENA INTEGRACIJA	
Sistemska	————	Međuodnos	————
Institucionalna	————	Međuodnos	————
Uloge	————	Međuodnos	————
Pozicije	————	Međuodnos	————
			Populacije
			Organizirane skupine (korporativna agencija)
			Individualni akteri
			Kolektivi (primarna agencija)

Slika 2: Analitički dualizam u teoriji društva (prijevod autora; naziv i slika preuzeti iz: Archer 1995: 190); prikaz shvaćanja međuodnosa strukture i agencije na različitim razinama složenosti u Archerinoj teoriji

Archer nastavlja razlaganje skiciranjem mehanizama morfogeneze/morfostaze (Slike 3–6). Slika 3 prikazuje osnovne tri faze *uvjetovanje* (engl. *emergence*) → *interakcija* (engl. *interplay*) → *ishod* (engl. *outcome*) svakog ciklusa, koji prikazuje izranjanje strukture i kulture. ‘T’ simboli označavaju redosljed točaka u vremenu, gdje ‘T1’ prikazuje uvjetovanje – što znači da trenutna situacija (koja god i kada god u vremenskom kontinuumu) izvire iz prošlih. Od ‘T2’ do ‘T3’ događa se interakcija agenata jednih s drugima i sa strukturom. ‘T4’ predstavlja kraj ciklusa, tj. novi ‘T1’ (Archer 1995: 97, 83, 85, 176, 184, 194; Zeuner 1999: 80, 81). Njihov prikaz autorica završava povratkom na temelj argumentacije, zatvarajući puni krug:

»Na kraju svakako, ovisi o uvjetima koja svojstva zapravo postoje u svakoj T1 (iako ovo može biti objašnjeno istraživanjem prethodnih morfogenetičkih ciklusa) te što je točno razrađeno u strukturalnoj, kulturalnoj i agencijskoj promjeni u T4; zato što je društveni sustav otvoren, otvoren zato što je ispunjen ljudima te iz tog razloga bez strogo određenog oblika, zbog moći ljudi koja proizlazi iz nepredvidljive inovacije.« (Archer 1995: 194)

Ovomu je razlog to što je moguće bilo koji mehanizam smjestiti prije ili nakon nekog od mehanizama te utvrditi do kakvih je promjena (ili reprodukcije) došlo tijekom određenog ciklusa, tj. direktnije, koja su svojstva bila u ‘T1’ te koja u ‘T4’. Morfogenetički pristup sastoji se od analize analitičkih prošlosti emergencije te međuigre ovih triju ciklusa (Archer 1995: 194).

Strukturalno uvjetovanje

T¹

Socio-kulturalna interakcija

T²

T³

Strukturalna elaboracija (morfogeneza)

Strukturalna reprodukcija (morfostaza) T⁴

Slika 3: Temeljni morfogenetički/morfostatički ciklus s tri osnovne faze (naziv i slika preuzeti iz: Archer 1995:157)

Strukturalno uvjetovanje

T¹

Socijalna interakcija

T²

T³

Strukturalna elaboracija

T⁴

Slika 4: Morfogeneza strukture (preuzeto iz: Archer 1995: 193, preveli autori)

Kulturalno uvjetovanje

T¹

Socio-kulturalna interakcija

T²

T³

Kulturalna elaboracija

T⁴

Slika 5: Morfogeneza kulture (preuzeto iz: Archer: 1995: 193, preveli autori)

Strukturalno uvjetovanje
skupina

T¹

Interakcija skupina

T²

T³

Elaboracija skupina

T⁴

Slika 6: Morfogeneza agencije (preuzeto iz: Archer 1995:194, preveli autori)

Prvu fazu svakog ciklusa čini strukturalno i kulturalno uvjetovanje agencije medijatornim procesima, što znači da su situacije u kojima se bilo tko u društvu nalazi uzrokovane (prethodnim) djelovanjem drugih. Na to svatko drugačije reagira jer je na svakog izvršen drugačiji utjecaj s obzirom na specifičnost njegove/njezine situacije, što znači kako će se djelovanje razlikovati s obzirom na situaciju (Archer 1995: 196–201) ovisno o različitim situacijskim logikama (engl. *situational logic*)² kojima se agenti vode:

»Drugim riječima, društveno djelovanje određuje koji će logički odnosi biti kulturalno istaknuti u društvu.« (Archer 1995: 246)

U fazi interakcije, drugoj fazi ciklusa, agenti (ljudi) su u interakciji s prethodno (u ranijoj fazi) uspostavljenim kulturalnim i strukturalnim obilježjima. Ova se očituju u vidu mogućnosti i ograničenja za djelovanje. Agenti se u

ovoj situaciji snalaze koristeći vlastite snage, što se razlikuje ovisno o tomu jesu li agenti *primarni*, oni koji ne mogu vršiti utjecaj na strukturu, ili *korporativni*, oni koji mogu djelovati na strukturu (Archer 1995: 255).

Posljednja faza ciklusa – faza elaboracije – pruža odgovor na pitanje radi li se o morfostatičkom ciklusu – ovisno o pojavi ili izostanku promjene u postojećim strukturalnim i kulturalnim obilježjima. Po Archer, moguća su četiri osnovna tipa ishoda u odnosu ciklusa strukture, kulture i agencije: (1) konjunkcija strukturalne i kulturalne morfostaze; (2) disjunkcija kulturalne morfostaze i strukturalne morfogeneze; (3) disjunkcija kulturalne morfogeneze i strukturalne morfostaze te (4) konjunkcija kulturalne i strukturalne morfogeneze. Valja naglasiti kako se uobičajena elaboracija najčešće nalazi između navedenih različitih tipova konjunkcije ili diskontinuiteta (Archer 1995: 308).

3.2. Refleksivnost

Odredivši osnove realističke teorije društva Archer se usmjerava na detaljniji opis agencije, što će rezultirati detaljnom razradom koncepcije *refleksivnosti*, koncepta koji proizlazi iz filozofije kritičkog realizma, budući da se u domeni zamjetljivog čovjek pri vlastitom djelovanju vodi refleksivnošću (Danermark *et al.* 2002; prema Galloway, Kapasi i Wimalasena 2019; Maccarini, Prandini 2010; prema Galloway *et al.* 2019). Značaj refleksivnosti sadržan je u tomu što:

»[S]ubjektivne snage refleksivnosti čine medijatora u ulozi koju strukturalne ili kulturalne snage imaju u utjecaju na društveno djelovanje te su stoga neophodne u objašnjavanju ishoda u društvu.« (Archer 2007: 5)

Archer na čovjeka ne gleda kao na pasivnog sudionika (Archer 2010c: 12), već kao onoga koji svakodnevno provodi »regularnu vježbu mentalne sposobnosti, koju dijele svi normalni ljudi, za razmatranje samih sebe u odnosu sa svojim (društvenim) kontekstima i obrnuto« (Archer 2007: 4), u »formi subjekt – objekt – subjekt« (Archer 2010c: 2). Za Archer se stoga:

»... naše osobne snage manifestiraju [se] kroz refleksivni unutarnji dijalog te [da] je naš unutarnji razgovor odgovoran za ocrtavanje naših zabrinutosti, određivanje naših projekata te naposljetku odlučivanje o našim praksama u društvu. Upravo je agencijska refleksivnost aktivni medijator između strukturalno oblikovanih okolnosti i načina na koji spram istih djelujemo. Važno je biti pozoran na sljedeće: 'Ljudi ne mogu činiti što god žele od svojih okolnosti'.« (Archer 2007: 16)

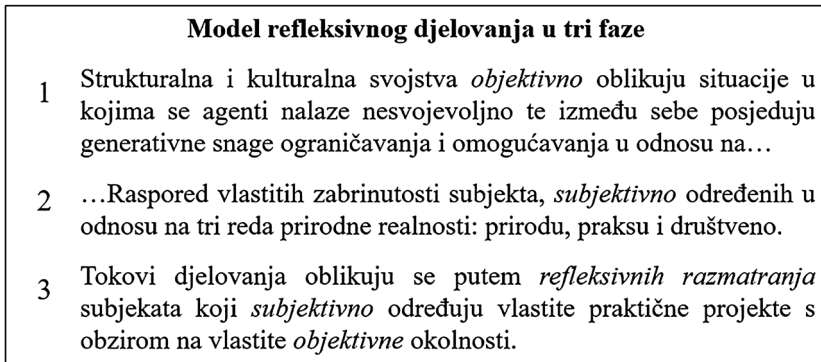
Djelovanje refleksivnosti u čovjeku svodljivo je na sljedeće tri točke: (1) subjekti su korjenito heterogeni zbog širine vlastitih interesa; (2) subjektivno modificiraju ciljeve s obzirom na izvedivost u određenom kontekstu; te (3) aktivno procjenjuju društvene situacije po vlastitim interesima i brigama (Archer 2007: 22). Ovakvo shvaćanje istraživačima omogućava određivanje usmjerenja djelovanja kroz identifikaciju razmišljanja različitih aktera. Archer isto spaja sa shemom razumijevanja unutarnjeg razgovora – shema triju D (engl. *the DDD scheme*), koje prema Archer označavaju »tri značajna momenta koje je moguće razlikovati kao faze cjeloživotnog unutarnjeg raz-

2

Postoje četiri tipa situacijskih logika koje su rezultati strukturalnog uvjetovanja strategijskog djelovanja: (1) *zaštita* (nužnih komplementarnosti); (2) *kompromis* (o nužnim

neslaganjima); (3) *eliminacija* (slučajnih neslaganja); te (4) *iskorištavanje* (slučajnih slaganja). Vidi Archer 1995: 216.

govora: razlučivanje [engl. *discernment*], prosuđivanje [engl. *deliberation*] i posvećivanje [engl. *dedication*]]« (Archer 2007: 20). Na temelju ove argumentacije Archer refleksivnost sažima u model s tri razine (engl. *the three-stage model*) – nadograđeno razumijevanje čovjekova djelovanja putem refleksivnosti (Slika 7.; Archer 2007: 13–15).

Slika 7: Model refleksivnog djelovanja u tri faze (Three-Stage Model) (preuzeto iz Archer, 2007:17, preveli autori)

3.3. Relacionalna sociologija

Kao nastavak na seriju radova koji su razrađivali koncept refleksivnosti te ispitivali mogućnosti njegove metodološke operacionalizacije, Archer otpočinje suradnju s talijanskim teoretičarem Pierpaolom Donatijem na projektu povezivanja Donatijeve relacionalne sociologije s Archerinim morfogenetičkim pristupom. Vrlo gusto teorijsko razlaganje o načinu pristupanja agentima i odnosima može se približiti određenjem sljedećih pojmova: *relacionalna sociologija* (engl. *relational sociology*), *društveni odnosi* (engl. *social relations*) te *relacionalni subjekt* (engl. *relational subject*). Donatijeva relacionalna sociologija označava »raskidanje s dosadašnjim velikim narativima te započinjanje ispočetka od vrlo bazičnog koncepta društvenih odnosa« (Donati, Archer 2015: 17). Dvoje autora slažu se u tomu da »društvo nije ‘sadržano od’ odnosa, društvo jesu ‘odnosi’« (Donati, Archer 2015: 25). Biti u odnosu znači: (1) udaljenost sadržanu u razdvajanju i prepoznavanju povezanosti dvaju entiteta; (2) povezanost postoji te sadržava vlastite kauzalne snage; (3) povezanost posjeduje vlastitu specifično određenu unutarnju strukturu i dinamiku (Donati, Archer 2015: 18). Autori prepoznaju kako su društveni odnosi bili tema klasičnih sociologa: ističu Weberov *refero* kao konceptualizaciju motivacije za razumijevanjem značenja simbola, ovom uspostavljaju Durkheimov *religo* kao konceptualizaciju načina na koji su agenti strukturalno povezani normama te na kraju spajaju navedena shvaćanja koja se mogu objediniti u razumijevanju društvenih odnosa kao efekta reciprociteta (engl. *effect of reciprocity* – pojam po Simmelu) – generativnog mehanizma koji uključuje Weberovo i Durkheimovo razumijevanje (Donati, Archer 2015: 26–28). Društveni je odnos stoga, prije svega, refleksivan. On se uvijek odnosi na one koji su u njega uključeni te sadrži intencionalnost (volju za održavanjem i namjerom odnosa). Također, može biti ili običan događaj ili veza, što ovisi primarno o kontekstu (Donati, Archer 2015: 28; 29–30). Opisani odnosi – relacije – nužno uključuju članove društva koji, svojom uključenošću u iste, bi-

vaju *relacionalnim subjektima* (engl. *relational subject*). Određivanje pojma osobe sociološki je problem te ga autorica određuje u pitanju:

»... kako uhvatiti nekoga tko je dijelom oblikovan vlastitom društvenošću, ali opet posjeduje kapacitet za djelomičnu transformaciju društva u kojem se nalazi.« (Donati, Archer 2015: 87)

Formalna definicija relacionalnih subjekata iste određuje kao:

»... individualni ili kolektivni društveni subjekti jer su '*relacionalno uspostavljeni*', to jest, *uto-liko što generiraju emergentna svojstva i snage kroz svoje društvene odnose*« (Donati, Archer 2015: 31)

Do ove definicije dolaze kritikom dosadašnjih koncepcija pluralnog subjekta, prepoznajući kako istima nedostaju »emergentnost relacionalnih zla i dobara, refleksivnost u provođenju skupnog djelovanja i morfogeneza – način na koji se odnosi započinju i razvijaju« (Donati i Archer, 2015: 30).

3.4. Ilustracija Archerinih koncepata i realističke teorije društva

Iako Archer na više mjesta ocrtava korisnost svoje realističke teorije društva (Archer 2013b: xiv, 83, 266, 267, 269; Archer 1995: 10–11, 76–79, 185–190, 265–274, 320–324, 328–344), u svrhu približavanja podosta apstraktne (meta) teorijske materije i dosad prilično apstraktne rasprave slijedi kraća ilustracija moguće upotrebe prethodno apostrofiranih konceptualnih kategorija na primjeru »potencijalne analize« (u smislu određene intelektualne vježbe iz kritičkog realizma) pojednostavljenoga i zamišljenoga višestranačkog sustava.

U navedenom primjeru *strukturu* bi činio zakonski određen višestranački i birački sustav. Ovi zakoni omogućuju i ograničavaju višestranačje – zastupanje različitih interesa okupljanjem i organiziranjem u stranke, međudjelovanje istih te pravila nadmetanja za zastupnička mjesta i političke pozicije. Njezina bi koncepcija *kulture* u ovom primjeru obuhvaćala razloge individua za uključivanje u nadmetanje i udruživanje u stranke ili koalicije, biračke preferencije; označavala bi vrijednost koju društvo pridaje političkom djelovanju, a koju agenti uzimaju u obzir prilikom djelovanja, čime bi se mogao procijeniti utjecaj kulture na odluke birača, članove stranaka, političkih ličnosti tijekom kampanja i mandata u vidu retoričkih postupaka koje koriste u medijskim porukama, u oblikovanju javnog diskursa, u sudjelovanju na komemoracijama i sl. Ukratko, sve čime se agenti služe u djelovanju i razumijevanju strukture i vlastita djelovanja čini kultura. Na temelju ovoga, Archerina koncepcija *agencije* omogućila bi analizu svih ljudi – pojedinaca ili skupina – uključenih u političke procese. Svjesnost agenata o diskursu te prošlosti istog, vrednovanje »stanja u političkom sustavu (i općenito društvu)« iz vlastite perspektive ubrojeno vlastitim iskustvima, problemima i namjerama bilo bi moguće obuhvatiti pojmom *refleksivnosti*, analiziranjem unutarnjih sudova o smjeru vlastita djelovanja: bilo za birače – hoće li i za koga glasati iz kojih razloga, bilo za političke čelnike i cijele stranke – kakve će korake poduzimati tijekom kampanje ili mandata; a sve s obzirom na njihove ciljeve. Analiza agencije završila bi određenjem odnosa između relacionalnih subjekata, s ciljem određivanja, primjerice, procjene vjerojatnosti koaliranja između određenih stranaka, procjene uspješnosti određene kampanje putem utjecaja na određene demografske skupine, a s druge strane eksplanacije unutarstranačke i međustranačke dinamike udruživanja i razdvajanja, otkrivanja koruptivnih mreža i sl. Na kraju, ono što bi prožimalo primjenu ovih pojmova jest smještanje svih navedenih koncepata i pridodanih fenomena u temporalne odnose: *morfoge-*

netičke i morfostatičke cikluse. Za primjer mogu poslužiti ne samo u glavni ciklička događanja poput lokalnih i parlamentarnih izbora, već i izmjenična biračkih zakona, ne samo u vidu promjena struktura vlasti nego i manjih promjena samog zakona – primjerice uvođenje preferencijalnog glasovanja. Ukratko, na taj se način može objasniti utjecaj promjene na razini strukture i/ili kulture i/ili agencije te dolazi li time do *konjunkcije* ili *disjunkcije* istih te – znatno važnije – do *promjene* ili *reprodukcije* ne samo zakona, biračkog sustava, nego i uvjeta života na razini države, odnosno društva.

4. Odjek opusa Margaret Archer

5.1. Primjene morfogenetičkog pristupa

Apstraktnost opisanih konceptualnih modela, detaljna elaboracija filozofskog pristupa, uglavljeno teorijskih koncepata u tradiciji realizma, kritičkom i ontološkom realizmu, analitičkom dualizmu te fokus na društvenu reprodukciju i promjenu – daju Archerinoj teoriji sociološki i metodološki značaj. Otvorenost i obilježje priručnika ili alatnice pojmova (engl. *toolkit*) njezina su najistaknutija obilježja (Tablica 1). Premda njezina teorijska pozicija ima inherentnu težinu u sebi samoj, njezina se relevantnost možda još u većoj mjeri ogleda u konkretnoj aplikaciji Archerinih koncepata u konkretnim empirijskim analizama. Autori prednosti Archerina pristupa u vidu objašnjavanja odnosa strukture i agencije koriste: u objašnjavanju kulture – ističući prednost Archerina shvaćanja kulture prema Popperu te pristupa kulturi kao strukturi (Willmott 2000); u proučavanju zdravlja – odbacivanjem Giddensova razumijevanja odnosa strukture i agencije (Lipscomb 2006) te u svrhu izgradnje programske teorije u svrhu istraživanja zdravstvene usluge za spolno zdravlje mladih (Shearn *et al.* 2017), na području ekonomije – u svrhu predviđanja promjena u sustavu (Simmonds, Gazley i Daellenbach 2018), u proučavanju posljedica uvođenja ograničenja za aktere u marketingu (Renton, Simmonds 2019), objašnjavanje različitih ishoda za različite aktere u poduzetništvu (Galloway *et al.* 2019) te korporativne agencije u proučavanju odnosa između ekonomskih partnera (Galazka, Prosser 2021), te pravu – objašnjavajući razvoj suradnje tužilaštva i policije uslijed tehnološkog napretka (Ianacci 2014). Pojedini autori prednost morfogenetičkog pristupa vide kao novu perspektivu za već ustaljene pristupe trenutno u stagnaciji – primjerice, marksističke koncepcije strukture (Joseph, Kennedy 2000) te feminističkih teorija (Sweet 2018). Prednosti se, za autore koji se oslanjaju na morfogenetički pristup, najviše mogu primijetiti u shvaćanju raznih problematika, iz razloga što istima pristupaju kao sustavima koji su umanjena verzija međugigra strukture i agencije (de Souza 2013: 142) te u prepoznavanju potrebe za prikladnim filozofskim okvirom – kritički realizam – budući da pruža mogućnost objašnjavanja prošlih događanja prevodjenjem istih u mehanizme odnosa agencije i strukture.

AUTOR	KORIŠTENI KONCEPT/ RAZMATRANJE	CILJ KORIŠTENJA
Willmott 2000	kultura (<i>Svijet tri</i> po Popperu)	shvaćanje međuodnosa kulture i agencije kao odnosa strukture i agencije
Simmonds <i>et al.</i> 2018	otvorenost za širok spektar pojmova i varijabli u izradi modela	omogućiti predviđanje konstrukcijom teorije koja objašnjava reprodukciju / morfogenezu sustava
	reprodukcija/morfogeneza sustava	
Renton, Simmonds 2019	morfogenetički ciklus	oblikovanje teorijskog okvira koji će moći promatrati posljedice ograničenja na mreže, strukture i aktere uključene u međuigru na području marketinga
	društveni, povijesni i institucionalni kontekst	
Galloway, Kapasi i Wimalasena 2019	kritički realizam	razumijevanje različitih ishoda za različite poduzetnike
	refleksivnost	
Galazka, Prosser 2021	korporativna agencija	utjecaj korporativne agencije na odnos između ekonomskih partnera
Lipscomb 2006	kritika teorije strukturacije	kritika korištenja teorije strukturacije uslijed nedostataka koje Archer identificira
Shearn <i>et al.</i> 2017	interakcija strukture, kulture i agencije	promatranje međuigre strukture, kulture i agencije u svrhu zaključivanja o promjenama na makro-razini
Iannacci 2014	morfogenetički pristup u kombinaciji s Bhaskarovim TMDD-om	razvoj suradnje tužilaštva i policije u kontekstu tehnološkog napretka
Morrison 2021	analitički dualizam	kritika razumijevanja odnosa strukture i agencije u teoretičara distributivne pravde
Joseph, Kennedy 2000	stratificirano shvaćanje pojma društvenog	oživljavanje i pružanje novije perspektive već ustaljenim pristupima
Sweet 2018	kritički realizam	

Tablica 1: Pojedini primjeri primjene morfogenetičkog/morfostatičkog pristupa (izvor: autori)

4.2. Kritike morfogenetičkog pristupa

Kritike Archerina pristupa usmjerene su na njezina filozofska polazišta iz kojih izvodi sve koncepte i mehanizme (Tablica 2). Archer kritiziraju sociolozi mahom oprečnih teorijskih perspektiva i stajališta. Ovo se ogleda u nepri-

znavanju Archerina ograđivanja od Giddensa, bez obzira na mnoge radove u kojima se Archer eksplicitno udaljuje od svih oblika stapanja strukture i agencije. Autori iz tog razloga zamjeraju nekonzistentnost, vidljivu u relativno sličnim razvojnim pravicima morfogenetičkog pristupa i teorije strukturalizacije (King 2010), – posebice što se tiče njezine kritike Giddensova dualiteta spram kojeg se postavlja te prema ovim kritičarima, kasnijim oslanjanjem na istu kritiziranu poziciju (Stones 2001). Stoga se ove kritike mogu sažeti u isticanju potrebe za kombinacijom dualiteta i dualizma, što bi trebalo biti korisnije od njihove razdvojenosti (Stones 2001; Caetano 2011; Caetano 2014; prema Caetano 2015: 70–71). Nadalje, neke su kritike upućene izravno na Archerinu teorijsku podlogu iz razloga što prema njihovu shvaćanju dualizam briše međuovisnost strukture i agencije za razliku od centralnog stapanja (Piironen 2014), pojednostavljuje složenost društva na ontološkoj razini isključivanjem ostalih domena izvan agencije i strukture (Layder 2005) ili zato što ne smatraju da struktura uopće ima objektivno postojanje te da je svodljiva na individualno djelovanje (King 2000; Hay 2002; prema Knio 2018); dok drugi smatraju kako je realistička teorija društva primjer modela ko-determinizma te da nedostaje pristup temeljen na relacionalnosti (Dépeltau 2008). Dodatno, neki se slažu u problematičnosti nekih Archerinih koncepcija: odbacivanja malih interpersonalnih interakcija i njihovih emergentnih svojstava (Layder 2005) i zanemarivanju važnosti socijalizacije kao čimbenika analize uslijed davanja prednosti pojmu refleksivnosti (Caetano 2015), uz shvaćanje individua kao strogo racionalnih aktera koji žive logički konzistentnim životima (Herepath 2014; Decoteau 2015), te distinkcije između mikro i makro koje sama zamjenjuje odnosom agencije i strukture (Sibeon 2004; prema Layder 2005; Layder 2005). S druge strane, Archerina filozofska podloga prema nekima zahtijeva određenu nadogradnju. Primjerice, Spinozinim pojmom immanentne kauzalnosti moguće je proučavati složeni odnos strukture, agencije i kulture, uzimajući u obzir njihovo prožimanje (Knio 2018), kompleksnijim razumijevanjem temporalnosti, upotrebom cirkadijskog temporaliteta (Bates 2006) te odbacivanjem pretpostavke ontologije kritičkog realizma – uključujući Archerinu poziciju – kao jedine ontologije koja je u skladu s »pravom« realnošću (Cruickshank 2004). Na kraju, posebice s obzirom na Archerino uređivanje serije o morfogenetičkom društvu, kritičari prepoznaju manjak predikcija koje Archer pruža u svojem opusu, usprkos tomu što koristi vlastiti pristup koji naizgled iste treba omogućiti (Burke, Emmerich 2015).

Kako ne postoji teorijska pozicija koja bi bila kadra odgovoriti na sva pitanja, tako su i kritičke objekcije upućene Archer donekle uvjerljive. No, to ne znači da one nužno u potpunosti odbacuju realističku teoriju društva; one razotkrivaju određene manjkavosti te mogu potaknuti njezino daljnje rafiniranje (Cruickshank 2004).

AUTOR	KRITIZIRANI KONCEPT/ RAZMATRANJE	RAZLOG ZA RAZILAŽENJE
King 2010	kritika teorija stapanja	oslanjanje na slične pozicije
Stones 2001	odjeljivanje od dualiteta strukture i agencije	teorijsko usmjerenje s relativno istim ishodom
Cruickshank 2004	pojam ontologije u kritičkom realizmu	kritički realizam pretpostavlja vlastitu isključujuću, kao jedinu nepogrešivu ontologiju u ulozi baze znanosti
Piironen 2014	analitički dualizam	briše međuovisnost između strukture i agencije
Dépeltau 2008		još jedan od modela ko-determinizma
Layder 2005		pojednostavljuje ontologiju društvene realnosti odbacujući domene koje nisu struktura ili agencija
King 1999	pojam strukture	neodrživ kao pojam u usporedbi s perspektivama individualizma
Bates 2006	konceptija temporalnosti	ciklička linearna temporalnost kao neadekvatna za objašnjavanje reprodukcije i morfogeneze
Layder 2005	male interpersonalne interakcije	odbacuje značaj interpersonalnih interakcija te zanemaruje njihova emergentna svojstva
Sibeon 2004; prema Layder 2005	distinkcija između mikro i makro	odbacuje mikro i makro pojednostavljajući ih kao odnos agencije i strukture
Herepath 2014; Caetano 2015; Decoteau 2015	redukcija značaja socijalizacije i individualnog djelovanja	odbacivanje i/ili umanjivanje značaja socijalizacije te shvaćanje individua kao aktera strogo logički konzistentnih djelovanja

Tablica 2: Opis kritika morfogenetičkog pristupa (izvor: autori)

5. Zaključno

Ako je namjena ovoga priloga bila prikazati ključna obilježja teorijske pozicije Margaret Archer, napose njezine *realističke teorije društva*, vjerujemo (barem se nadamo) da smo u tom naumu uspjeli. Pri tom valja akcentirati da nemamo pretenziju davati nekakav decidirani pravorijek ili valorizirati epistemički status realističke teorije društva. Primarno nam je naum bio približiti teorijsko gledište Margaret Archer sociološkoj publici te, ponajprije, potaknuti produktivan dijalog s njom, i to u dvojakom smislu: (1) kroz kritičku reka-

pitulaciju i daljnje razrade, odnosno rafiniranje realističke teorije društva na metateorijskoj ravni; te (2) aplikaciju njezinog konceptualnog instrumentarija pri proučavanju empirijskog realiteta i transformacijskih procesa suvremenoga hrvatskog društva. Napose potonje smatramo izuzetno važnim, a epistemološki i analitički dosad ni približno eksploatiranim potencijalom. Naime, realistička teorija društva i općenito kritički realizam u sociologiji nudi doista upotrebljiv i heuristički poticajan konceptualni instrumentarij za istraživanje niza transformativnih procesa hrvatskog društva koje se nerijetko običava označavati »post-tranzicijskim«. Kritički je realizam itekako podesan za proučavanje morfogenetičke dinamike društvenih mijena od sloma socijalizma naovamo – kroz, primjerice, odnos starih i novih društvenih elita u polju gospodarstva i u domeni politike ovisno o strukturalnim zadatostima, odnosno početnoj točki sekvence koje se razmatra, ovisno o zalihama kulturnog znanja i moći određenih društvenih aktera, bilo individualnih i/ili korporativnih. Uzimajući u obzir pretpostavku o stratificiranoj ontologiji društvenosti, također bi bilo zanimljivo ispitati međuigru između nacionalnih naspram globalnih, s jedne strane, te lokalnih elita, s druge strane. Ovo je samo jedna mala smjernica za možebitnu empirijsku primjenu realističke teorije društva pri čemu je potencijalan dijapazon problematike koju je moguće empirijski ispitati iz rakursa indiciranoga konceptualnog instrumentarija iznimno širok. K tomu, bilo koje empirijsko istraživanje poduzeto s ove pozicije, zadobiva potrebno teorijsko fundiranje, odnosno epistemološko utemeljenje.

Ukratko, glavna prednost i potencijal realističke teorije društva ogleda se u njezinoj heurističkoj snazi, dakle, u priskrbljivanju novih vrijednih spoznaja o kompleksnom društvenom realitetu. Utoliko je valja poimati kao teoriju u smislu *konceptualnog alata*, a ne kao o teoriju u smislu zaokruženog finalnog produkta (Mouzelis 2000). Drugim riječima, njezina snaga ogleda se u njezinim mogućnostima da postavi prava pitanja i dade validne odgovore, odnosno u njezinoj »pravilnoj« praktičnoj upotrebi jer ako se rabi na adekvatan (tj. spoznajno-produktivan) način: »ništa nije praktično kao dobra teorija« (K. Lewin, 1952).

Bibliografija

Archer, Margaret Scotford (1995): *Realist Social Theory. The Morphogenetic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge – New York, doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511557675>.

Archer, Margaret Scotford (1996): *Culture and Agency. The Place of Culture in Social Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511557668>.

Archer, Margaret Scotford (1998): »Introduction: Realism in the Social Sciences«, u: Margaret Scotford Archer et al. (ur.), *Critical Realism. Essential Readings*, Routledge, London, str. 189–205, doi: <https://doi.org/10.4324/9781315008592>.

Archer, Margaret Scotford (2004): *Being Human. The Problem of Agency*, Cambridge University Press, Cambridge, doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488733>.

Archer, Margaret Scotford (2005): »Structure, Culture, and Agency«, u: Marc Jacobs, Nancy Weiss Hanrahan (ur.), *The Blackwell Companion to the Sociology of Culture*, Blackwell, Malden – Oxford, str. 17–34.

Archer, Margaret Scotford (2007): *Making our Way through the World. Human Reflexivity and Social Mobility*, Cambridge University Press, Cambridge, doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511618932>.

Archer, Margaret Scotford (2010a): »Morphogenesis Versus Structuration: On Combining Structure and Action«, *The British Journal of Sociology* 61 (2010) 1, str. 225–252, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2009.01245.x>.

Archer, Margaret Scotford (2010b): Routine, Reflexivity, and Realism, *Sociological Theory*, 28 (2010) 3, str. 272–303, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01375.x>.

Archer, Margaret Scotford (2010c): »Introduction: The Reflexive Re-turn«, u: Margaret Scotford Archer (ur.), *Conversations about Reflexivity: Ontological Explorations*, Routledge, London, str. 1–13, doi: <https://doi.org/10.4324/9780203867556>.

Archer, Margaret Scotford (2013a): »Social Morphogenesis and the Prospects of Morphogenic Society«, u: Margaret Scotford Archer (ur.), *Social Morphogenesis*, Springer, Cham, str. 1–22, doi: <https://doi.org/10.1007/978-94-007-6128-5>.

Archer, Margaret Scotford (2013b): *Social Origins of Educational Systems*, Routledge, Abingdon – New York, doi: <https://doi.org/10.4324/9780203584002>.

Archer, Margaret Scotford (2017a): »Introduction: Has a Morphogenic Society Arrived?«, u: Margaret Scotford Archer (ur.), *Morphogenesis and Human Flourishing*, Springer, Cham, str. 1–27, doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-49469-2>.

Archer, Margaret Scotford (2017b): »Does Intensive Morphogenesis Foster Human Capacities or Liabilities?«, u: Margaret Scotford Archer (ur.), *Morphogenesis and Human Flourishing*, Springer, Cham, str. 115–135, doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-49469-2>.

Archer, Margaret Scotford; Morgan, Jamie (2020): »Contributions to Realist Social Theory an Interview with Margaret S. Archer«, *Journal of Critical Realism* 19 (2020) 2, str. 179–200, doi: <https://doi.org/10.1080/14767430.2020.1732760>.

Archer, Margaret Scotford; Collier, Andrew; Porpora, Douglas V. (2004): »Introduction«, u: Margaret Scotford Archer, Andrew Collier, Douglas V. Porpora (ur.), *Transcendence. Critical Realism and God*, Routledge, London – New York, str. 1–23.

Bates, Stephen R (2006): »Making Time for Change: On Temporal Conceptualizations within (Critical Realist) Approaches to the Relationship between Structure and Agency«, *Sociology* 40 (2006) 1, str. 143–161. <https://doi.org/10.1177/0038038506058430>.

Bhaskar, Roy (1989): *Reclaiming Reality. A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*, Verso, London.

Bhaskar, Roy (2008): *A Realist Theory of Science*, Verso, London.

Buckley, Roy (1967): *Sociology and Modern Systems Theory*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

Burke, Ciaran T.; Emmerich, Nathan (2015): »Book Review: The Morphogenic Paradigm: Essay Review of ‘Late Modernity: Trajectories towards Morphogenic Society’ (2014) and ‘Social Morphogenesis’ (2013)«, *Sociological Research Online* 20 (2015) 3, str. 231–232, doi: <https://doi.org/10.1177/136078041502000303>.

Caetano, Ana (2011): »Para uma análise sociológica da reflexividade individual«, *Sociologia, Problemas e Práticas* 66 (2011), str. 157–174.

Caetano, Ana (2014): »Personal Reflexivity and Biography: Methodological Challenges and Strategies«, *International Journal of Social Research Methodology* 18 (2014) 2, str. 227–242, doi: <https://doi.org/10.1080/13645579.2014.885154>.

Caetano, Ana (2015): »Defining Personal Reflexivity: A Critical Reading of Archer’s Approach«, *European Journal of Social Theory* 18 (2015) 1, str. 60–75, doi: <https://doi.org/10.1177/1368431014549684>.

Cruikshank, Justin (2004): »A Tale of Two Ontologies: An Immanent Critique of Critical Realism«, *The Sociological Review* 52 (2004) 4, str. 567–585. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2004.00496.x>.

Danermark, Berth; Ekström, Matz; Jakobsen, Liselotte; Karlsson, Jan C. (2002): *Explaining Society. Critical Realism in the Social Sciences*, Routledge, London – New York.

de Souza, Denise E. (2013): »Elaborating the Context-Mechanism-Outcome configuration (CMOC) in realist evaluation: A Critical Realist Perspective«, *Evaluation* 19 (2013) 2, str. 141–154. <https://doi.org/10.1177/1356389013485194>.

Decoteau, Claire Laurie (2016): »The Reflexive Habitus: Critical Realist and Bourdieusian Social Action«, *European Journal of Social Theory* 19 (2016) 3, str. 303–321, doi: <https://doi.org/10.1177/1368431015590700>.

Donati, Pierpaolo; Archer, Margaret Scotford (2015): *The Relational Subject*, Cambridge University Press, Cambridge, doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316226780>.

Fletcher, Amber J. (2017): »Applying Critical Realism: Qualitative Research Methodology Meets Method«, *International Journal of Social Research Methodology* 20 (2017) 2, str. 181–194, doi: <https://doi.org/10.1080/13645579.2016.1144401>.

Galazka, Anna Milena; Prosser, Thomas (2021): »Social Partners' Bargaining Strategies in Germany and Spain After the Introduction of the Euro: A Morphogenetic Perspective on Corporate Agency«, *European Journal of Industrial Relations* 27 (2021) 3, str. 289–306, doi: <https://doi.org/10.1177/0959680120970755>.

Galloway, Laura; Kapasi, Isla; Wimalasena, Lakshman (2019): »A Theory of Venturing: A Critical Realist Explanation of Why My Father Is Not Like Richard Branson«, *International Small Business Journal* 37 (2019) 6, str. 626–641, doi: <https://doi.org/10.1177/0266242619837838>.

Giddens, Anthony (1979): *Central Problems in Social Theory. Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*, University of California Press, California, doi: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-16161-4>.

Hay, Colin (2002): *Political analysis. A critical introduction*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, doi: <https://doi.org/10.1007/978-0-230-62911-0>.

Herepath, Andrea (2014): »In the Loop: A Realist Approach to Structure and Agency in the Practice of Strategy«, *Organization Studies* 35 (2014) 6, str. 857–879, doi: <https://doi.org/10.1177/0170840613509918>.

Iannacci, Federico (2014): »Routines, Artefacts and Technological Change: Investigating the Transformation of Criminal Justice in England and Wales«, *Journal of Information Technology* 29 (2014) 4, str. 294–311, doi: <https://doi.org/10.1057/jit.2014.10>.

Ivanković, Branimir (2016): *Teorija strukturacije Anthonyja Giddensa. Pregled kritika i aplikacija* (diplomski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju.

Joseph, Jonathan; Kennedy, Simon (2000): »The Structure of the Social«, *Philosophy of the Social Sciences* 30 (2000) 4, str. 508–527, doi: <https://doi.org/10.1177/004839310003000402>.

King, Anthony (1999): »Against Structure: A Critique of Morphogenetic Social Theory«, *The Sociological Review* 47 (1999) 2, str. 199–227, doi: <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00170>.

King, Anthony (2010): »The Odd Couple: Margaret Archer, Anthony Giddens and British social Theory«, *The British Journal of Sociology* 61 (2010) 1, str. 253–260, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2009.01288.x>.

Knio, Karim (2018): »The Morphogenetic Approach and Immanent Causality: A Spinozian Perspective«, *Journal for the Theory of Social Behaviour* 48 (2018) 4, str. 398–415, doi: <https://doi.org/10.1111/jtsb.12181>.

Layder, Derek (2005): *Understanding Social Theory*, Sage Publications, London.

Lipscomb, Martin (2006): »Rebutting the Suggestion that Anthony Giddens's Structuration Theory Offers a Useful Framework for Sociological Nursing Research: A Critique Based upon Margaret Archer's Realist Social Theory«, *Nursing Philosophy* 7 (2006) 3, str. 175–180, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1466-769x.2006.00261.x>.

Maccarini, Andrea M.; Prandini, Riccardo (2010): »Human Reflexivity in Social Realism: Beyond the Modern Debate«, u: Margaret Scotford Archer (ur.), *Conversations about Reflexivity. Ontological Explorations*, Routledge, London – New York, str. 77–107.

Mouzelis, Nicos (2000): *Sociološka teorija. Što je pošlo krivo? Dijagnoza i pomoć*, prev. Suzana Kovačević, Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.

Pavić, Luka (2020): *O mikrosociološkim temeljima makrosociologije* (diplomski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju.

Piironen, Tero (2014): »For ‘Central Conflation’: A Critique of Archerian Dualism«, *Sociological Theory* 32 (2014) 2, str. 79–99, doi: <https://doi.org/10.1177/0735275114537632>.

Renton, Michelle; Simmonds, Hamish (2019): »Effectuation and Morphogenesis in the New Zealand Fairtrade Marketing System«, *Journal of Macromarketing* 39 (2019) 4, str. 385–399, doi: <https://doi.org/10.1177/0276146719882748>.

Sawyer, Keith R. (2005): *Social Emergence. Societies As Complex Systems*, Cambridge University Press, Cambridge, doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511734892>.

Shearn, Katie; Allmark, Peter; Piercy, Hilary; Hirst, Julia (2017): »Building Realist Program Theory for Large Complex and Messy Interventions«, *International Journal of Qualitative Methods* 16 (2017), str. 1–11, doi: <https://doi.org/10.1177/1609406917741796>.

Simmonds, Hamish; Gazley, Aron; Daellenbach, Kate (2018): »Theorising Change and Stability in Service Ecosystems: A Morphogenetic Approach«, *The Service Industries Journal* 38 (2018) 3–4, str. 250–263, doi: <https://doi.org/10.1080/02642069.2017.1389908>.

Stones, Rob (2001): »Refusing the Realism – Structuration Divide«, *European Journal of Social Theory* 4 (2001) 2, str. 177–197, doi: <https://doi.org/10.1177/1368431012225064>.

Sweet, Paige L. (2018): »The Feminist Question in Realism«, *Sociological Theory* 36 (2018) 3, str. 221–243, doi: <https://doi.org/10.1177/0735275118794990>.

Vandenberghe, Frédéric (2005): »Book Review: The Archers: A Tale of Folk (Final Episode?)«, *European Journal of Social Theory* 8 (2005) 2, str. 227–237, doi: <https://doi.org/10.1177/1368431005051765>.

Willmott, Robert (2000). »The Place of Culture in Organization Theory: Introducing the Morphogenetic Approach«, *Organization* 7 (2000) 1, str. 95–128, doi: <https://doi.org/10.1177/135050840071006>.

Zeuner, Lilli (1999): »Review Essay: Margaret Archer on Structural and Cultural Morphogenesis«, *Acta Sociologica* 42 (1999) 1, str. 79–86, doi: <https://doi.org/10.1177/000169939904200106>.

Prilozi

POJAM	NAZIV U IZVORNIKU	DEFINICIJA	IZVORI
<i>kritički realizam</i>	<i>critical realism</i>	Filozofija znanosti koja objedinjuje, s jedne strane, ontološki realizam (engl. <i>ontological realism</i>) – stvarnost objektivno postoji bez obzira na to je li netko svjestan njezina postojanja te rasudne racionalnosti (engl. <i>judgemental rationality</i>) s druge, koja podrazumijeva mogućnost javnog raspravljanja o tvrdnjama te na taj način otkrivanje dobrih i loših strana svake od tvrdnji.	Archer 1998: 194; Archer <i>et al.</i> 2004: 1–2
<i>analitički dualizam</i>	<i>analytical dualism</i>	Razumijevanje strukture i agencije kao zasebnih koncepata koji se mogu razdvojiti te odrediti i analizirati zasebno jedan od drugog, istodobno naglašavajući kako se priznaje njihova visoka međupovezanost.	Archer 1996
<i>centralno stapanje</i>	<i>central conflation</i>	Spajanje strukture i agencije te zalaganje za njihovu analitičku neodvojivost u društvu koja izvire iz njihove neprestane međupovezanosti.	Archer 1995: 183; Archer 2005: 20–24; Archer 2010b; Archer 2007; Caetano 2015; Pavić 2020
<i>uzlazno stapanje</i>	<i>upward conflation</i>	Davanje prednosti agenciji nad strukturom, pritom otpisujući značaj strukture u objašnjavanju društvenih fenomena.	
<i>silazno stapanje</i>	<i>downward conflation</i>	Davanje prednosti strukturi nad agencijom, odbacujući agente i aktere kao predmet analize društvenih fenomena.	
<i>stratificirana ontologija društva</i>	<i>stratified social ontology</i>	Prepoznavanje kauzalnih utjecaja koncepata i fenomena na različitim razinama.	Archer 2017a: 13
<i>plosnata ontologija društva</i>	<i>flat social ontology</i>	Tendencija shvaćanja fenomena samo iz pozicije empirijskog istraživanja – putem izravnog ili neizravnog promatranja.	Archer 2013a: 6; Archer 2017b: 130; Archer 1995; prema Sawyer 2005: 129

<i>realistička teorija društva; morfogenetički/morfostatički pristup</i>	<i>realist social theory; morphogenetic/morphostatic approach</i>	»Morfogenetički pristup je eksplanatorni program (metodološka nadopuna kritičkog realizma) te sredstvo objašnjavanja putanja i dinamika društvenih formacija.«	Archer 2010b: 274
<i>morfogeneza</i>	<i>morphogenesis</i>	Nastajanje ili promjena stanja oblika (društvena promjena).	Buckley 1967: 58; prema: Archer 2013a: 145–146
<i>morfostaza</i>	<i>morphostasis</i>	Zadržavanje stanja oblika (društvena reprodukcija).	
<i>dvostruka morfogeneza</i>	<i>double morphogenesis</i>	Transformacija agencije uslijed transformacije strukture po »organizaciji, kombinaciji i artikulaciji svojih snaga u odnosu na ostale agente«.	Archer 1995: 74
<i>struktura</i>	<i>structure</i>	»Ograničenja i omogućavanja ili raspored interesa koji pomažu oblikovati 'projekte' za akciju.«	Archer 2007: 9–10; 55
<i>kultura</i>	<i>culture</i>	Sveukupnost supostojanja različitih ideja u društvu te odnosa između ideja te odnosa ideja u međugri strukture i agencije.	Archer 1995; Archer 1996; Archer, Morgan 2020
<i>agencija</i>	<i>agency</i>	Stratificirana pluralnost agenata koja posjeduje vlastite kauzalne snage te vrši utjecaj na strukturu i kulturu te je istovremeno pod utjecajem istih.	Archer 2004: 93; 261
<i>agent</i>	<i>agent</i>	Svi članovi društva koji »zauzima[ju] poziciju u društvenoj distribuciji oskudnih resursa«, a služe se refleksivnošću u svakodnevnom (društvenom) djelovanju.	Archer 2004: 261
<i>primarna agencija</i>	<i>primary agency</i>	Agenti koji djeluju unutar socio-kulturalnog sustava i korporativnih agenata.	Archer 1995: 264–265
<i>korporativna agencija</i>	<i>corporate agency</i>	Agenti koji održavaju ili preoblikuju socio-kulturalni sustav i njegove institucionalne dijelove.	Archer 1995: 264–265
<i>temporalnost</i>	<i>temporality</i>	Slijed faza u morfogenetičkim / morfostatičkim ciklusima koji je moguće analitički odrediti.	Archer 1995: 183

<i>refleksivnost</i>	<i>reflexivity</i>	»Regularna vježba mentalne sposobnosti, koju dijele svi normalni ljudi, za razmatranje samih sebe u odnosu sa svojim (društvenim) kontekstima i obrnuto.«	Archer 2007: 4
<i>relacionalna sociologija</i>	<i>relational sociology</i>	Po Donatiju, sociologija proučavanja društvenih odnosa relacionalnih subjekata koja počiva na realizmu.	Donati, Archer 2015: 13–17
<i>relacionalni subjekt</i>	<i>relational subject</i>	»Individualni ili kolektivni društveni subjekt jer je ‘relacionalno uspostavljen’, to jest, utoliko što generiraju emergentna svojstva i snage kroz svoje društvene odnose.«	Donati, Archer 2015: 31
<i>morfo-genetsko društvo</i>	<i>morphogenetic society</i>	Stanje društva na globalnoj razini u kasnom modernitetu uzrokovano sve bržim nizanjem morfo-genetičkih ciklusa koji uzrokuju morfogenezu strukture, kulture i agencije.	Archer 2017a

Tablica 3: Definicije i izvori za odabrane koncepte Margaret Archer

Miroslav Mihetec, Krešimir Žažar

Sociological Theory of Margaret Archer

Epistemological Foundations, Conceptual Categories, Critical Remarks, and Research Perspectives

Abstract

The axial aim of the paper is to dissect the main concepts of Margaret Archer's theoretical position. In that line, first, the broader context of critical realism as a unique standpoint of philosophy of science is depicted, as her understanding of epistemology of the social is derived from there. The main body of the manuscript conveys discussions about crucial conceptual categories of the sociology of Margaret Archer primarily linked with analytical dualism, realist social theory, and morphogenetic/morphostatic approach. Moreover, a short review of novel tendencies in further articulation of Archer's theory, such as relational sociology, is presented. Furthermore, some examples of empirical application of her concepts are noted, as well as some critical remarks addressed to her epistemological-theoretical standpoint. Finally, in the concluding section, the prospects of using Archer's sociological theory for empirical research on the transformation of contemporary Croatian society are emphasized.

Keywords

Margaret Archer, critical realism, analytical dualism, morphogenetic/morphostatic approach, relational sociology, heuristic potential